Scientific Bulletin of the Izmail State University of Humanities. Section Historical Sciences. Issue 50

DOI 10.31909/26168774.2020-(50)-7
УДК 94:[001.891:63]](477.54-25)«1922/1927»(092)

«KHARKIV PERIOD» OF SCIENTIFIC CONTRIBUTION BY V. F. NIKOLAYEV (1922–1927)

«ХАРКІВСЬКИЙ ПЕРІОД» НАУКОВО-ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В.Ф. НІКОЛАЄВА (1922–1927)

Роман Коцур
E-mail: mozik008@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-9355-287X
Research ID: AAB-1951-2021
Університет Григорія Сковороди
в Переяславі, Україна

Roman Kotsur
E-mail: mozik008@gmail.com
ORCID ID: 0002-9355-287X
Research ID: AAB-1951-2021
Hryhorii Skovoroda University
in Pereiaslav, Ukraine

Сабіна Коцур
кандидат педагогічних наук
магістр з Лінгвістики
Зальцбурзького Університету
E-mail: sabinyanochka@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-1112-2946
Research ID: AAB-5496-2021
Університет Григорія Сковороди
в Переяславі, Україна

Sabina Kotsur
Ph.D. in Pedagogy
Master of Art
University of Salzburg
E-mail: sabinyanochka@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-1112-2946
Research ID: AAB-5496-2021
Hryhorii Skovoroda University
of Pereiaslav-Khmelnytskyi, Ukraine

ABSTRACT

In this article, based on the comprehensive literature review, the authors of this article highlight the before unknown aspects of the scientific contribution of the distinguished Ukrainian selectionists, conservationist, and botanist V.F. Nikolaiev in Kharkiv. During the time period from 1922 till 1927, V.F. Nikolaiev made a significant contribution into the development of selection activity in Ukraine. In the article, the scientific progress and development of V.F. Nikolaiev as a scientist and a pioneer in the agricultural sciences.

During the period, the scientist V.F. Nikolaiev was actively engaged in the selection activities, followed then by the opening of a significant number of selection institutions. He also did a lot of work for the protection, research, and popularization of natural landmarks. From 1923 V.F. Nikolaiev was involved in the pedagogical activity at the Agricultural Institute of Kharkiv (now National Agricultural University of Kharkiv named after V.V. Dokuchaiev). The scientist's involvement in such a reputable institute can be regarded as the recognition of his high-quality pedagogical skills. In addition, in 1924 V. F. Nikolaiev led the workshop for the production of visual aids of the Ukrainian cooperative society «Knyhospilka». The association was issuing books on the agrarian sphere, studies on the development of cooperative movement, on consumer, agricultural and artisanal cooperation, cultural and educational activities of cooperative institutions. It is worth also mentioning that V.F. Nikolaiev developed a variety of different thematic collections and dispositions on natural history and agriculture. These

illustrations began to be mass-produced in Kharkiv for schools, technical colleges, and universities throughout Ukraine. Since 1925 he held the position of laboratory assistant and a head of the library of the Ukrainian station of the Soviet Union Institute of Applied Botany and New Cultures.

In the process of researching this topic, we have appied a system-structural method, which allowed to consider the object of research as a kind of system, which components interact with each other, forming a qualitatively new set of scientific knowledge, causally related to highlighting the scientific and organizational activities of V. F. Nikolaiev. Next, the problem-chronological method made it possible to consider the changes that occurred in the life and work of V.F. Nikolaiev during the specified period. Finally, the method of personalization allowed characterizing V. F. Nikolaiev as a scientist, a teacher, a local historian and to highlight his role in the scientific life of Ukraine. In addition, we emphasize the importance to the use of general scientific methods and methods of source and archival analysis.

Key words: *V.F. Nikolaiev, agricultural sciences, botany, «Kharkiv period», scientific and organizational activity, selection activity, Agricultural Institute of Kharkiv.*

Постановка проблеми й актуальність дослідження. У добу широкого залучення новітніх технологій у процесах виробництва, і у житті суспільства загалом, питання відновлення ресурсів посідає особливе місце. В умовах техногенних викликів XXI ст. актуалізується питання екології, де рослинний світ займає одне з пріоритетних місць. Саме з відновленням цього світу пов'язана селекційна галузь у царині біологічних наук. Науковці доклали чимало зусиль для розв'язання низки гострих питань, особливо в галузі виведення нових видів дерев, де чільне місце належить В.Ф. Ніколаєву (1889-1973) – українському ботаніку, природознавцю, фахівцю в галузі рослинництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Після здобуття Україною незалежності розпочалося поглиблене дослідження біографії В. Ф. Ніколаєва, а також окремих напрямів його наукової діяльності. У 1991 р. Полтавський краєзнавчий музей відзначав свій 100-річний ювілей. Низка праць співробітників музею, опублікованих у ювілейних виданнях, присвячена В.Ф. Ніколаєву. З 1994 р. розпочалося вивчення природоохоронної діяльності В.Ф. Ніколаєва. Маловідомі факти з цього аспекту вперше висвітлив В.Є. Борейко. Серед публікацій присвячених музейній діяльності В.Ф. Ніколаєва. найбільш вагоме місце мають наукові розвідки земляків ученого: С.Л. Кигим та В.М. Самородова. Особливо цінним джерелом та історіографічною працею є біобібліографічний покажчик, підготовлений В.М. Самородовим, С.Л. Кигим, В.А. Вергуновим та С.В. Нижник за науковою редакцією В.А. Вергунова в 2017 р. Видання відображає основні етапи життя, наукову, організаційну та педагогічну діяльність В.Ф. Ніколаєва. Історіографічна спадщина про професора В.Ф. Ніколаєва досить одноманітна. Більшість публікацій обмежується короткими біографічними відомостями про вченого та його діяльність, до того ж, досить поширеним явищем є висвітлення одних і тих самих фактів у різних працях.

Метою статті є висвітлення творчих здобутків та особистий внесок В. Ф. Ніколаєва в розвиток вітчизняної ботанічної науки, музейної та природоохоронної справи в «харківський період» (1922-1927 рр.).

Виклад основного матеріалу. Встановлено, що природоохоронні погляди В.Ф. Ніколаєва сформувалися під впливом викладачів Харківського університету, організаторів Харківського товариства любителів природи В.І. Талієва та В.Г. Аверіна, а також брата М.Ф. Ніколаєва, з яким вони взяли участь у підготовці першої в Російській імперії виставки охорони природи (22 грудня 1913 – 12 січня 1914 рр.). В.Ф. Ніколаєв першим підійшов до конкретизації заходів із заповідної справи, окресливши питання стану лісів та повної охорони деяких найцікавіших урочищ та масивів. Перші наукові

зацікавлення В.Ф. Ніколаєва проявилися у період практик в Тифліському ботанічному саду під керівництвом професора Ю.М. Воронова, в Полтавському земському краєзнавчому музеї, Департаменті Землеробства, викладання в Полтавському училищі садівництва тощо, що сприяло розвитку його практичних навичок.

Наприкінці 1922 р. В.Ф. Ніколаєва призначили на посаду інспектора музеїв Головного політико-просвітнього комітету і заступника завідувача Екскурсійно-музейно-виставкової частини (ЕВМ) Наркомосу УСРР (ЦДАВОУ. Ф. 166. Оп. 12. Спр. 5362). На нього покладалася координація роботи і розширення цієї мережі по всій країні.

Екскурсійні пункти відкривалися у віддалених містечках і селах при клубах промислових підприємств, сільбудах. Екскурсійні бази – в місцях, багатих на історичні пам'ятки, а також із привабливими природно-кліматичними умовами. Екскурсійні комуни – у повітових, губернських і обласних містах. Вони керували роботою екскурсійних пунктів і баз, домагаючись найефективнішого їх використання. В екскурскомунах діяли екскурсійно-виставкові кабінети, бібліотеки, лабораторії для дослідження матеріалів, зібраних під час екскурсій, монтажні майстерні для створення в них музейних експонатів, гуртожитки для туристів і екскурсантів. В екскурскомунах був значний штат працівників: завідувач комуни, завідувач музею, інструктори лабораторії, майстерні та бібліотеки, організатор і керівник екскурсій, завідувач гуртожитку.

За перший звітний період його діяльності (1923–1924 рр.) було відкрито 30 нових екскурсійних пунктів. Екскурсійно-виставково-музейний відділ за свою майже десятирічну діяльність заклав основні підвалини державної системи туристично-екскурсійних закладів і створив усі передумови для їх подальшого розвитку (Федорченко, Дьорова, 2002).

З 1 травня 1923 р. В.Ф. Ніколаєва переведено на посаду методолога по ЕВМ при методвідділі ГПП, а згодом – голови Всеукраїнського комітету з охорони пам'яток старовини, мистецтва й природи.

На вченого покладалася величезна робота з виявлення, вивчення, охорони та популяризації природних об'єктів та здобутків людини на території усієї країни. Усе це свідчить про те, що попередня діяльність В.Ф. Ніколаєва як завідувача музею та голови Комітету з охорони пам'яток старовини, мистецтва й природи Полтавщини була високо оцінена керівництвом Наркомосу УСРР.

За час роботи в структурі ГПП В.Ф. Ніколаєв підготовив і опублікував у газеті «Путь к коммунизму» статтю «Очередные задачи экскурсионно-выставочно-музейного дела на Украине» (Николаев, 1923). Інших відомостей про результати діяльності В.Ф. Ніколаєва в ЕВМ та Всеукраїнського комітету з охорони пам'яток старовини, мистецтва й природи немає.

У Харкові В.Ф. Ніколаєв поєднував декілька посад. У 1923–1926 рр. він викладав у Харківському сільськогосподарському інституті (нині Харківський аграрний університет імені В.В. Докучаєва) – найстарішому аграрному вищому навчальному закладі в Україні. Залучення вченого до роботи в такому престижному виші можна вважати визнанням високого рівня його педагогічної майстерності.

Навчальний заклад створений у 1816 р. у Маримонті, передмісті Варшави, переведений у 1862 р. в посад Ново-Олександрію (Пулави) Люблінської губернії. Саме в цей час закладені основні постулати навчальних програм, запроваджене викладання економічних наук, у першу чергу, завдяки вдалому керівництву відомого вченого-природознавця В.В. Докучаєва. Серед його заслуг – підсилення викладацького складу інституту висококваліфікованими викладачами, серед них фізіолог і ботанік Є.Ф. Вотчал, лісівники М.М. Орлов та М.М. Бурий, економісти О.Ф. Фортунатов і О.І. Скворцов, ґрунтознавець М.М. Сибірцев. Саме до закладених цими вченими основ викладання долучився згодом і В.Ф. Ніколаєв. Після евакуації в 1914 р. до Харкова, у 1921 р. Ново-Олександрійський інститут був перейменований у Харківський інститут

сільського господарства і лісівництва.

В.Ф. Ніколаєв приступив до роботи в інституті в той час, коли політичне життя внесло свої корективи у структуру навчального закладу. У 1921 р. відкрито робітничий факультет (робітфак) для підготовки до вступу на основні факультети. Кількість студентів порівняно з дореволюційним часом зросла вдвічі: у 1922–1923 навчальному році в інституті навчався 1061 студент, у тому числі на робітфаці – 338. У 1923 р. для влаштування навчально-дослідного господарства інституту було передано земельну ділянку поблизу Нової Олексіївки загальною площею 620 га. Для лісового факультету інституту було надане Чугуєво-Бабчанське лісництво площею 8937 га. У 20–30-х рр. XX ст. заплановано побудову нових приміщень інституту (Коцур, 2018).

В.Ф. Ніколаєв зростав як науковець і викладач поряд з такими вченими як О. Н. Соколовський, М.М. Кулєшов, В.Ф. Левитський та ін., які в цей час були запрошені для підсилення професорсько-викладацького складу інституту. Саме асистентом кафедри часткового землеробства під керівництвом відомого фахівця-рослинника, професора М.М. Кулєшова (у майбутньому – академіка АН УРСР) працював молодий фахівець.

Крім цього, у 1924 р. Українське кооперативне товариство «Книгоспілка» запросило В.Ф. Ніколаєва очолити її майстерні з виготовлення наочних посібників.

«Книгоспілка» – всеукраїнська кооперативна книговидавнича й торговельна організація, яка діяла у Києві (1918–1920), а згодом у Харкові (1923–1931), мала філії у Києві та Одесі. Членами спілки були лише кооперативи та їхні об'єднання, видавничою діяльністю керувала літературно-наукова колегія, до складу якої входили українські вчені та письменники (Ф.І. Крижанівський, Г. Павловський та ін.). Випускала переважно кооперативну, науково-популярну та шкільну літературу.

Після виходу постанови «Про літературу для села», за якою запропоновано всім видавництвам збільшити наклад української літератури для сільського населення, з 1925 р. спілка видавала переважно книги аграрної галузі: про організацію сільського господарства, хліборобство, городництво, садівництво, скотарство, пасічництво, ветеринарію, птахівництво, а також розвідки з питань розвитку кооперативного руху (матеріали XIII з'їзду РКП(б) про кооперацію), книжки про споживчу, сільськогосподарську й кустарно-промислову кооперацію, культурно-освітню діяльність кооперативних установ. Зокрема, у 1925 р. видано брошури «Як селянинові роздобути грошей для господарства» А. Бітуса, «Короткий підручник пасічництва й садівництва» П. Бунта, «Парники» Т. Гая, «Курс хліборобства» А.Г. Терниченка; у 1926 р. видрукувала «Сільськогосподарську енциклопедію» А.Г. Терниченка та «Економіку землеустрою» за редакцією В. Степаненка. Спілка випускала також художню літературу, підручники та посібники із позашкільної освіти. У1925–1926 рр. «Книгоспілка» видала 551 книжку, переважно українською мовою (найбільше про кооперацію – 193 назви). Загальний товарообіг у 1926 р. становив понад 11,5 млн крб. Спілка друкувала також кооперативний журнал «Нова громада», газету «Кооперативне життя», постачала товариствам та організаціям канцелярське і наочне шкільне приладдя, провадила книжкову торгівлю (Гелей, 2017).

У цій царині В.Ф. Ніколаєв знов проявив себе як досвідчений організатор справи та її знавець. Він розробив цілу низку різних тематичних колекцій і діапозитивів із природознавства та сільського господарства (Самородов, Кигим, Вергунов, Нижник укл, 2017). Під проводом В.Ф. Ніколаєва ці унаочнення разом із муляжами та детекторними радіоприймачами почали масово випускатись у Харкові для шкіл, технікумів і вишів усієї України.

Однак В.Ф. Ніколаєву весь час хотілось більш творчої, дослідницької діяльності. Під час роботи на кафедрі часткового землеробства Харківського сільськогосподарського інституту він працював асистентом відомого фахівця у галузі рослинництва

М.М. Кулешова (1890–1968) (згодом професор, академік АН УРСР), який одночасно був директором Центральної контрольно-насіннєвої станції Наркомзему УСРР. Саме тут, у Харкові, В.Ф. Ніколаєв у 1925 р. вперше зустрів М.І. Вавилова (1887–1943) (на той час ще член-кореспондент АН СРСР) (Самородов, Кигим, Вергунов, Нижник укл, 2017) Для молодого викладача ця зустріч стала доленосною, вона на багато років визначила не тільки місце та напрям роботи, а і його світоглядні засади.

Ще в Бюро з прикладної ботаніки і селекції почали вивчати рослини в різних ґрунтово-кліматичних зонах. Для цієї мети довелося створювати філії. ВІПБіНК для вивчення світових колекцій культурних рослин і для вирішення інших питань рослинництва створив такі відділення: Полярне відділення (субарктичне, директор І.Г. Ейхфельд) – на Кольському півострові за Полярним колом на березі озера Імандра поблизу нового на той час індустріального центру апатитових і нефелінових розробок (Хібіногорськ, нині Кіровськ Мурманської області РФ); Північно-Двінське відділення (директор Ф.Я. Блінов) – у Північному краї поблизу м. Котласа (Архангельська область РФ), де детально вивчали культурні рослини всього Північного краю; Воронезьке відділення в типовому степу (директор Л.І. Говоров) займалося вивченням світового різноманіття бобових, вівса і деяких кормових культур; Українське відділення (директор М.М. Кулешов) в с. Литвинівки Валківського району Харківської області – у смузі лісостепу; Північнокавказьке відділення в с. Отрадо-Кубанське Краснодарського краю РФ, де велися роботи з пшеницею, соєю, люцерною та іншими культурами; Майкопське відділення у передгір'ях Великого Кавказького хребта в зоні лісів з дикорослих плодових дерев (яблуня, груша, алича) – для вивчення плодових культур; Сухумське відділення у районі вологих субтропіків на узбережжі Чорного моря – для роботи з цитрусовими, евкаліптом, бататом, дубильною акацією, ефіроолійними, лікарськими і південними прядильними культурами; Азербайджанське відділення – у районі сухих субтропіків біля м. Баку (Азербайджанська Республіка); Середньоазійське відділення в Ташкенті (Республіка Узбекистан); Туркменське відділення в м. Кара-Кала (нині м. Махтумкули, Республіка Туркменістан); Далекосхідне відділення – близько Владивостока (РФ) (ВІР, 2018).

У 1925 р. М.І. Вавилов займався відкриттям в Україні наукової філії ВІПБіНК для розмноження колекцій польових, городніх та плодових культур. Він запропонував М.М. Кулешову очолити Українське відділення ВІПБіНК. У свою чергу останній, формуючи штат цієї установи, восени 1925 р. запропонував В.Ф. Ніколаєву обійняти за сумісництвом посаду лаборанта та завідувача бібліотеки станції, на що той погодився. Ще один співробітник кафедри Л.П. Бордаков, який спеціалізувався на вивченні кормових культур, переважно люцерни, став асистентом новоствореної установи. У своїх спогадах, присвячених М.І. Вавилову, В.Ф. Ніколаєв відзначав, що група співробітників Народного комісаріату землеробства УСРР відстоювала необхідність подібної дослідної установи в своїй системі, але авторитет директора ВІПБіНК переважив у цьому питанні (Ніколаєв, 1987).

На початку 1926 р. у результаті особистого зацікавлення, сприяння та клопотання М.І. Вавилова Наркомзем УСРР дав згоду на організацію Української дослідної станції-відділення Всесоюзного інституту прикладної ботаніки і нових культур (Балян, 2016). Як згадував М. Кулешов: «Для цієї мети [було відведено] невелике господарство, розміщене поблизу с. Литвинівки [Валківського району Харківської обл.] за сорок кілометрів на захід від Харкова і за вісім кілометрів від районного центру м. Валок. Господарство мало гарну польову землю, низинний город, великий сад, ділянки лісу та луки. Це дало можливість уже з весни того ж року розгорнути там достатньо широку роботу з вивчення різних культур. Станція здійснювала інтродукцію та дослідження світових колекцій зернових, кормових, овочевих і технічних рослин у межах України. На її адресу почали надходити зразки насіння, саджанці плодових та лісових порід. Невеликий науковий персонал

поступово поповнився співробітниками з Ленінграда, командированими Інститутом на вегетаційний період зі своїми культурами» (ВІР, 1973).

У новоствореній установі досліджувались зернові, овочеві культури, олійний льон. Було покладено початок вивченню світового різноманіття люцерни (Л.П. Бордаков). Саме це відділення було у системі Інституту головним із вивчення колекції кукурудзи (другим, додатковим пунктом була Отрада-Кубанська, нині Кубанська дослідна станція ВІР) (Балян, 2016)

Обсяг робіт, покладений на В.Ф. Ніколаєва, був величезний. До його обов'язків входило: керівництво посівом і спостереження за великою групою, що включала усі зернові (крім кукурудзи), зернобобові та деякі технічні культури. ВІПБіНК виділив філії кілька тисяч зразків з різних своїх відділів і секцій, а в допомогу давалося всього два сезонних практиканта і 6–8 робітників. Уже після посіву з'ясувалося, що крайова лінія вздовж усіх ділянок становила близько 20 кілометрів. Доводилося працювати по 12–16 годин на добу.

Крім того, до обов'язків В.Ф. Ніколаєва входило і завідування бібліотеки, ґрунтовно укомплектованої з фондів ВІПБіНК за сприяння М.І. Вавилова (Ніколаєв, 1987).

Усе це викликало побоювання у В.Ф. Ніколаєва стосовно того, чи впорається він із таким обсягом робіт, до того ж він вперше в житті мав справу з таким різноманіттям культур. Однак, зустріч із М.І. Вавиловим у березні 1926 р. надала молодому фахівцю впевненості та сприяло професійному зростанню молодого науковця, оскільки за протекцією академіка, В.Ф. Ніколаєв відвідав провідні фахові наукові установи, а в подальшому – спрямувало до одного з головних захоплень ученого – субтропічного рослинництва.

Улітку 1926 р. В.Ф. Ніколаєв відвідав знамениту Кубанську станцію в Краснодарському краї, де вивчали світові колекції озимих хлібів і квасолі. Побував на щойно створеній Сухумській станції субтропічних рослин (нині Абхазький науково-дослідний інститут сільського господарства АН Республіки Абхазія). Приголомшливий вплив на науковця справило відвідання взимку 1926/1927 рр. ВІПБіНК у Ленінграді, куди усі три співробітника Українського відділення були викликані для звіту і підвищення кваліфікації. Це було дієве підвищення кваліфікації, знайомство з плеядою найкращих ботаніків, серед яких біогеограф Є.В. Вульф (1885–1941), селекціонер Л.І. Говоров (1885–1941), академік ВАСГНІЛ П.М. Жуковський (1888–1975), фахівець з садівництва М.І. Кічунов (1863–1942), генетик, член-кореспондент АН СРСР Г.А. Левитський (1878–1942), фізіолог, академік М.О. Максимов (1880–1952), фахівець з плодівництва В.В. Пашкевич (1856–1939), дослідник пшениці К.А. Фляксбергер (1880–1942) та інші. З деякими після цього В.Ф. Ніколаєв зберіг дружні стосунки на все життя, зокрема селекціонером М.Р. Івановим (1902–1978) і його дружиною К.В. Івановою. В.Ф. Ніколаєв мав повну можливість користуватися багатою бібліотекою ВІПБіНК, особисто спілкуватися з дослідниками, отримувати від них відомості, що його цікавили (Ніколаєв, 1987).

Працюючи на посаді співробітника Української відділення ВІПБіНК, В.Ф. Ніколаєв проявив себе як здібний ботанік. Вивчаючи колекцію чини, підготував статтю про поведінку різних сортів чини в умовах вирощування на ділянках Українського відділення, зміг описати два нові її різновиди. Стаття під назвою «Чина (*Lathyrus sativus L.*) в українських умовах. Ботанічно-агрономічний нарис» була опублікована у співаторстві з С.М. Фріденталь у «Вістях Харківського сільськогосподарського інституту»(Ніколаєв, Фріденталь, 1927).

Але продовжити роботу вченому завадило загострення хвороби у дружини. На той час туберкульоз був майже невиліковний. За порадою лікарів родина Ніколаєвих вирішила змінити клімат і обрала для цього м. Сухум (у 1936–1992 рр. Сухумі). Саме в цьому місті 1926 р. на новоствореній М.І. Вавиловим субтропічній дослідній станції

довелось побувати В.Ф. Ніколаєву. Згадавши про це, він вирішив звернутися до М.І. Вавилова, написавши йому листа з клопотанням про можливість свого переводу до Сухуму. На ім'я директора Українського відділення ВІПБіНК М.М. Кулешова дуже швидко надійшла відповідь: «Лаборанта Української станції Ніколаєва В. Ф. з 1 квітня ц. р. [1927] перевести на посаду старшого асистента й заступника директора Сухумського субтропічного відділення» (Ніколаєв, 1987). В.Ф. Ніколаєв був дуже вдячний М.І. Вавилову, який не лише погодив переведення, а й просунув лаборанта по службовим сходам. Можна припустити, що академік побачив великий потенціал у молодого фахівця. М.І. Вавилов був людиною широкого наукового кругозору та виключної ерудиції. Він умів привернути до себе висококваліфікованих, самостійно мислячих людей, глибоко відданих науці, і захопити їх своїми ідеями. У свою чергу В.Ф. Ніколаєв повністю віддавався роботі, щоб виправдати довіру керівника.

Висновки. Підсумовуючи «харківський науковий період» В.Ф. Ніколаєва, можна сказати, що в той час він займався різноплановими напрямами організаційної, видавничої, педагогічної та наукової діяльності. Працював на посадах завідувача (старшого інспектора) екскурсійно-музейно-виставкової секції Народного комісаріату освіти УСРР, голови Всеукраїнського комітету з охорони пам'яток старовини, мистецтва та природи, директора майстерні з виготовлення наочних посібників Українського кооперативного товариства «Книгоспілка», асистента кафедри часткового землеробства Харківського сільськогосподарського інституту, лаборанта та завідувача бібліотеки Української станції Всесоюзного інституту прикладної ботаніки й нових культур. Всюди В.Ф. Ніколаєв проявив високий професіоналізм і сумлінний підхід до роботи, що слуговало щаблями його подальшого становлення і розвитку як ученого, організатора наукових досліджень.

ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА

(1973). Всесоюзный институт растениеводства. (Рассказывают сотрудники ВИРа). Н.Н. Кулешов. *Рядом с Н.И. Вавиловым : сб. воспоминаний*. *2-е изд, доп*. Москва: Сов. Россия. С. 71-80.

Балян І.В. (2016). Науково-організаційна діяльність М.М. Кулешова у системі Всесоюзного інституту рослинництва (ВІР) (грудень 1925 – березень 1933). *Історія науки і біографістика. 1*. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/INB_Title_2016_1_3 (2018, February 16).

Всесоюзный институт растениеводства. Сайт Зооинженерного факультета МСХА. URL: https://www.activestudy.info/vavilov-vsesoyuznyj-institut-rastenievodstva/ (2018, February 16).

Гелей С. Д. (2017) «Книгоспілка» *Енциклопедія сучасної України.* URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=8692).

Коцур Р. В. (2018) Науковий доробок професора В.Ф. Ніколаєва (1889–1973) з вивчення австралійських акацій. *Історія освіти, науки і техніки в Україні* : матеріали XIII Всеукр. конф. молодих учених та спеціалістів, присвяч. 100-річчю від часу утворення у складі М-ва зем. справ комітетів – вченого і с.-г. освіти (нині – Нац. акад. аграр. наук України) та 80-річчю від дня народж. акад. НААН, Заслуженого діяча науки і техніки України, Героя України, президента НААН (1996–2011) М. В. Зубця (1938–2014), Київ, 18 трав. 2018 р. Нац. акад. аграр. наук України ; Нац. наук. с.-г. б-ка НААН ; Рада молодих вчених НААН [та ін.] ; уклад. В.А. Вергунов, А.С. Білоцерківська, Х.М. Дмитрієва ; редкол. : В.А. Вергунов (голова). Вінниця : ФОП Корзун Д.Ю., 2018. С. 351-353.

Николаев В. Ф. (1987). «Не боги горшки обжигают» *Николай Иванович Вавилов: Очерки, воспоминания, материалы*. Москва: Наука. С. 238-245.

Николаев В.Ф. (1923). Очередные задачи экскурсионно-выставочно-музейного дела на Украине. *Путь к коммунизму.* № 1-2. С. 56-62.

Ніколаєв В.Ф., Фріденталь С.М. (1927). Чина (*Lathyrus sativus L.*) в українських умовах. Ботанічно-агрономічний нарис. *Вісті Харківського сільськогосподарського інституту.* Харків. № 8-9. С. 29-41.

Самородов В. М. , Кигим С. Л. , Вергунов В. А. , Нижник С. В. укл. (2017). Ніколаєв Валентин Федорович (1889–1974): *біобібліогр. покажч. наук. пр. за 1915–1993 рр.* Полтава : Дивосвіт, С. 472.

Федорченко В.К., Дьорова Т.А. (2002). *Історія туризму в Україні : навч. посіб. для студ. вузів*. Київ : Вища школа, С. 195.

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, *ф. 166, оп. 12, спр. 5362, арк. 1-2.*

REFERENCES

(1973). Vsesoyuznyiy institut rastenievodstva. (Rasskazyivayut sotrudniki VIRa). N.N. Kuleshov. [All-Union Institute of Plant Industry. (Tells from IPI employees). N.N. Kuleshov]. *Next to N.I. Vavilov: sat. memories.* Moscow: Sov. Russian, 71-80. [in Russian].

Balian I.V. (2016). Naukovo-orhanizatsiina diialnist M.M. Kuleshova u systemi Vsesoiuznoho instytutu roslynnytstva (VIR) (hruden 1925 – berezen 1933). [Scientific and organizational activity of MM Kuleshov in the system of the All-Union Institute of Plant Breeding (VIR) (December 1925 – March 1933)]. *History of science and biography. Review , no 1.* URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/INB_Title_2016_1_3 (2018, February 16). [in Ukrainian].

Fedorchenko V.K., Dorova T.A. (2002). *Istoriia turyzmu v Ukraini : navch. posib. dlia stud. vuziv* [History of tourism in Ukraine: textbook. way. for students. universities]. Kyiv. Vyshcha shkola. [in Ukrainian].

Helei S.D. (2017) «Knyhospilka» [Book Union]. *Encyclopedia of modern Ukraine*. *Review.* URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=8692 . [in Ukrainian].

Kotsur R. V. (2018) Naukovyy dorobok profesora V.F. Nikolayeva (1889–1973) z vyvchennya avstraliys'kykh akatsiy. Istoriya osvity, nauky i tekhniky v Ukrayini : materialy KhIII Vseukr. konf. molodykh uchenykh ta spetsialistiv, prysvyach. 100-richchyu vid chasu utvorennya u skladi M-va zem. sprav komitetiv – vchenoho i s.-h. osvity (nyni – Nats. akad. ahrar. nauk Ukrayiny) ta 80-richchyu vid dnya narodzh. akad. NAAN, Zasluzhenoho diyacha nauky i tekhniky Ukrayiny, Heroya Ukrayiny, prezydenta NAAN (1996–2011) M. V. Zubtsya (1938–2014), Kyyiv, 18 trav. 2018 r. Nats. akad. ahrar. nauk Ukrayiny ; Nats. nauk. s.-h. b-ka NAAN ; Rada molodykh vchenykh NAAN [ta in.] ; uklad. V.A. Verhunov, A.S. Bilotserkivs'ka, Kh.M. Dmytriyeva ; redkol. : V.A. Verhunov (holova). Vinnytsya : FOP Korzun D.Yu., 2018. P. 351–353. [in Ukrainian].

Nikolaev V. F. (1987). «Ne bogi gorshki obzhigayut». [No gods burn pots]. *Nikolay Ivanovich Vavilov: Essays, memoirs, materials.* Moscow: Nauka, 238-245. [in Russian].

Nikolaev V.F. (1923). Ocherednyie zadachi ekskursionno-vyistavochno-muzeynogo dela na Ukraine [The next tasks of excursion-exhibition-museum business in Ukraine]. *The path to communism, no. 1-2,* 56-62. [in Russian].

Nikolaiev V.F., Fridental S.M. (1927). Chyna (*Lathyrus sativus L.*) v ukrainskykh umovakh. Botanichno-ahronomichnyi narys. [Rank (Lathyrus sativus L.) in Ukrainian conditions. Botanical and agronomic essay]. *News of the Kharkiv Agricultural Institute.* Kharkiv, no. 8-9, 29-41. [in Ukrainian].

Samorodov V. M., Kyhym S. L., Verhunov V. A., Nyzhnyk S. V. ukl. (2017) *Nikolaiev Valentyn Fedorovych (1889–1974): biobibliohr. pokazhch. nauk. pr. za 1915–1993 rr.* [Nikolaiev Valentyn Fedorovych (1889–1974): bibliographic index of scientific works for]. Poltava : Dyvosvit, 472. [in Ukrainian].

Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy [Central State Archives of Supreme Authorities and Governments of Ukraine], *f. 166, op. 12, spr. 5362, ark.1–2* [in Ukrainian].

Vsesoyuznyiy institut rastenievodstva. [All-Union Institute of Plant Industry]. W.E.B. zoo-engineering faculty. URL: https://www.activestudy.info/vavilov-vsesoyuznyj-institut-rastenievodstva/ (2018, February 02). [in Russian].

АНОТАЦІЯ

У статті на основі аналізу низки джерел автором висвітлено мало вивчені аспекти інтелектуальної біографії одного із відомих українських селекціонерів, природоохоронця, ботаніка, В. Ф. Ніколаєва під час науково-організаційної роботи в Харкові 1922-1927 роках. Саме на цей час припадає один із етапів розвитку селекційної справи на теренах України, вагомий внесок в розбудову якої вніс учений. Автором відслідковується вплив корпорації вчених на становлення і розвиток В. Ф. Ніколаєва як ученого, організатора дослідної справи.

В зазначений період вчений активно займався екскурсійною справою, що свідчить відкриття значної кількості екскурсійних закладів. Також проводив велику роботу з охорони, вивчення та популяризації пам'яток природи. З 1923 р. В.Ф. Ніколаєв займається педагогічною діяльністю в Харківському сільськогосподарському інституті (нині Харківський аграрний університет імені В.В. Докучаєва). Залучення вченого до роботи в такому престижному виші можна вважати визнанням високого рівня його педагогічної майстерності. Крім цього, у 1924 р. В. Ф. Ніколаєв очолив майстерню з виготовлення наочних посібників Українського кооперативного товариства «Книгоспілка». Спілка видавала книги аграрної галузі, розвідки з питань розвитку кооперативного руху, про споживчу, сільськогосподарську й кустарно-промислову кооперацію, культурно-освітню діяльність кооперативних установ. А також художню літературу, підручники та посібники з позашкільної освіти. В. Ф. Ніколаєв розробив цілу низку різних тематичних колекцій і діапозитивів із природознавства та сільського господарства. Ці унаочнення почали масово випускатися в Харкові для шкіл, технікумів і вишів усієї України. З 1925 р. займав посаду лаборанта та завідувача бібліотеки Української станції Всесоюзного інституту прикладної ботаніки й нових культур

У процесі висвітлення даного питання було використано системно-структурний метод, який дав змогу розглянути об'єкт дослідження як певну систему, компоненти якої взаємодіють між собою, утворюючи якісно нову сукупність наукових знань, що безпосередньо пов'язана з висвітленням наукової та організаційної діяльності В.Ф. Ніколаєва.

Проблемно-хронологічний метод дав можливість розглянути зміни, що відбулися в житті та творчості В.Ф. Ніколаєва в зазначений період.

Метод персоналізації дав змогу охарактеризувати В.Ф. Ніколаєва як науковця, педагога, краєзнавця та висвітлити його роль в науковому житті України.

Окрім того важливого значення надано використанню загальнонаукових методів та методів джерелознавчого та архівознавчого аналізу.

Ключові слова: *В. Ф. Ніколаєв, аграрна наука, ботаніка, «харківський період», науково-організаційна робота, екскурсійна справа, Харківський сільськогосподарський інститут.*